

UDK 811.512.161'373.7
811.163.43'373.7

Primljeno: 03. 11. 2019.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Edina Solak, Mirza Bašić

MOTIVIRANOST ZNAČENJA TURSKIH FRAZEMA SA SOMATSKOM SASTAVNICOM *BAŞ (GLAVA)* KOJI SE POVEZUJU S ČOVJEKOVIM PONAŠANJEM I MEĐULJUDSKIM ODNOSIMA

U kognitivnolingvističkome pristupu proučavanju jezika zastupa se tvrdnja da značenje frazemâ nije arbitrarno kako se to tvrdi u tradicionalnome pristupu proučavanju jezika. U kognitivnoj lingvistici zastupa se mišljenje da je značenje frazemâ motivirano u čovjekovome konceptualnom sustavu, a primarni cilj ovoga rada jeste analizirati motiviranost značenja turskih somatskih frazema u kojima se leksema *baş (glava)* pojavljuje kao sastavnica i koji se povezuju s čovjekovim ponašanjem i međuljudskim odnosima. Pored toga, u studiji se turski somatski frazemi uspoređuju sa značenjski bliskim frazemima u bosanskom jeziku. Na taj se način pokušava utvrditi da li kod govornika dva genetski i tipološki različita jezika postoje sličnosti u konceptualizaciji određenih aktivnosti i iskustava putem domene dijelova tijela.

Ključne riječi: kognitivnolingvistički pristup; frazem; somatska sastavnica; značenje; turski jezik; bosanski jezik

PROUČAVANJE FRAZEMÂ S KOGNITIVNOLINGVISTIČKOGA ASPEKTA

U tradicionalnome pristupu frazemi su proučavani kao samostalne jezičke jedinice odvojene od bilo kakve konceptualizacije utemeljene na kognitivnim sposobnostima (v. Makkai 1972; Čermák 1982). Razvojem kognitivističke teorije započinju i semantička proučavanja u oblasti frazeologije. S obzirom na to da se u kognitivističkoj teoriji zastupa tvrdnja da je jezik neodvojiv od čovjekovoga tijela i uma i da zato odražava čovjekov doživljaj vanjskoga svijeta, značenje u kognitivnoj lingvistici utemeljeno je u konceptualizaciji svijeta koji nas okružuje, a konačni proizvod te konceptualizacije jeste jezički izraz koji je nosilac toga značenja (v. Langacker 1987; Lakoff 1987; Lakoff, Johnson 2003).

Budući da značenje predstavlja integralni dio čovjekovoga znanja i kognitivnih sposobnosti, u kognitivnolingvističkome pristupu, koji će biti okvir ovome istraživanju, frazemi se ne mogu promatrati kao samostalne jezičke jedinice neovisne o ostatku čovjekovoga spoznajnog aparata. U kognitivnolingvističkome pristupu i frazemi se promatraju kao rezultat konceptualizacije i njihovo značenje proizlazi iz čovjekovoga ukupnog znanja o svijetu koji ga okružuje (v. Dobrovol'skij, Piirainen 2005: 16-22; Omazić 2005: 40-44; Broz 2015: 38-42). S obzirom na to da je značenje frazemâ utemeljeno u čovjekovome konceptualnom sustavu, u radu će se pokušati pokazati koje konceptualne strukture i kognitivni procesi motiviraju značenje turskih frazema sa somatskom sastavnicom *baş (glava)* koji se povezuju s čovjekovim osobinama i međuljudskim odnosima.

Dakle, uzimajući u obzir da s aspekta kognitivne lingvistike nijedan frazem nije proizvoljnoga i nemotiviranoga značenja, u radu se analizira motiviranost značenja turskih somatskih frazema u kojima se leksema *baş (glava)* pojavljuje kao sastavnica i koji se vežu uz čovjekovo ponašanje i međuljudske odnose. Pored toga, motiviranost značenja turskih somatskih frazema uspoređuje se s motiviranošću značenja bliskoznačnih frazema u bosanskome jeziku¹ da bi se utvrdilo da li kod govornika dva genetski i tipološki različita jezika postoje sličnosti u konceptualizaciji određenih aktivnosti i iskustava putem domene dijelova tijela. Analiza se bazira na konkretnim kontekstualnim primjerima koji su prikupljeni iz raznih pisanih i govornih izvora kao što su rječnici, književni tekstovi, različite vrste medija i sl. Dio primjera prikupljen je s interneta, a s obzirom na to da je dobro poznata nepouzdanost izvora koji se preuzimaju ovim putem, važno je naglasiti da se pretrazi interneta pristupilo s velikim

¹ Sve što je u ovome radu rečeno o bosanskome jeziku vrijedi i za ostale jezike standardne novoštokavštine.

oprezom te da je nativni govornik turskoga jezika provjerio prihvatljivost svih primjera pribavljenih putem interneta.²

Svi pojmovi koji se navode u ovome radu, a koji imaju rodni značaj i rodno obilježje, obuhvataju na jednak način muški i ženski rod bez obzira na to da li se navode u muškome ili ženskome rodu.

TURSKI FRAZEMI SA SOMATSKOM SASTAVNICOM BAŞ (GLAVA) KOJI SE POVEZUJU S ČOVJEKOVIM PONAŠANJEM I MEĐULJUDSKIM ODNOSIMA

U rječnicima simbola *glava* se definira kao načelo na temelju kojega čovjek posjeduje moć upravljanja, naređivanja i prosvjetljivanja. Tijelo se simbolizira kao objava materije, a glava se određuje kao simbol objave duha. S obzirom na to da Platon naziva glavu "mikrokozmosom" zato što ima oblik kugle i što se može usporediti sa svemirom, simboliziranje ovoga dijela ljudskoga tijela približava se simbolizmu Jednoga i savršenstva, Sunca i božanstva. Isto tako, glava se određuje kao simbol raznovrsnih običaja, a najistaknutiji je ratnički, u kojem odsječena glava u borbi prsa u prsa ne određuje samo potvrdu protivnikove smrti, već ističe i pobjednikovu snagu i vrijednost, prvenstveno zato što predstavlja simbol protivničke ratničke snage i vrijednosti (Chevalier, Gheerbrant 1983: 156).

Ljudi posjeduju konvencionalno znanje o glavi kao dijelu tijela u kojem je smješten mozak, odnosno organ koji upravlja čovjekovim aktivnostima i radnjama, a leksema *baş* (*glava*) vrlo se često pojavljuje kao sastavnica somatskih frazema koji se povezuju s čovjekovim ponašanjem i međuljudskim odnosima.

(1)

- a) *Onları kavgalarıyla baş başa bıraktım. / Ostavio sam ih nasamo u njihovoj raspravi. (dosl. Ostavio sam ih glavu uz glavu s njihovom svađom.)*³
- b) *Misafirler gittikten sonra baş başa kaldılar. / Ostali su sami nakon što su gosti otišli. (dosl. Nakon što su gosti otišli, ostali su glava uz glavu.)*
- c) *Nahiye müdürü, mebus ve belediye reisi ile baş başa vererek bir şeyler konuşuyor. / Guverner, narodni poslanik i načelnik općine razgovaraju o*

² Ovom se prilikom zahvaljujemo prijatelju i docentu na Univerzitetu Sabahattin Zaim u Istanbulu Ahmetu Saçkesenu na pomoći, dragocjenim komentarima i sugestijama, izdvojenome vremenu i strpljenju.

³ Autori rada potpisuju sve prijevode.

nečemu došaptavajući se. (dosl. Guverner, narodni poslanik i načelnik općine razgovaraju o nečemu dajući glavu uz glavu.)

d) *İmam aşığa koşmasa da iki kadın, avluda saç saça baş başa dövüşeceklerdi.*
/

Da imam nije otrčao dolje, dvije bi se žene počupale za kosu u dvorištu. (dosl. Da imam nije otrčao dolje, dvije bi se žene tukle kosa uz kosu glava uz glavu.)

Frazemi koji su oprimjereni u rečenicama 1.a, 1.b, 1.c i 1.d vežu se uz koncept⁴ sučeljavanja nekoga s nekime ili nečime (v. Šiljak-Jesenković 2003: 71-72). U primjerima 1.a i 1.b primjećuje se da je značenje frazemâ *baş başa bırakmak* (1.a) i *baş başa kalmak* (1.b) utemeljeno na konceptualnoj metonimiji⁵ GLAVA ZA OSOBU. Naime, glava se konceptualizira kao najvažniji dio ljudskoga tijela te se u ovim frazemima leksema *baş (glava)* upotrebljava umjesto osobe. U turskome frazemu *baş başa vermek* (1.c) frazeologizira se slika u kojoj su se ljudi koji razgovaraju toliko primakli jedan drugome da ih niko ne može čuti. U primjeru 1.d uočava se kako se u frazemu *saç saça baş başa dövüşmek / gelmek* pojavljuje somatizam *baş (glava)* zajedno sa somatizmom *saç (kosa)*, a ove somatske sastavnice imaju ravnopravan odnos u ovome frazemu, pa nijedna od njih ne obavlja funkciju primarnoga somatizma. Isto tako, zanimljiva je činjenica da je frazem *saç saça baş başa dövüşmek / gelmek* (1.d) povezan s rodnom perspektivom jer se odnosi samo na osobe ženskoga spola. Kao značenje ovoga frazema

⁴ Pojam koncept preuzima se iz kognitivne lingvistike i u neraskidivoj je vezi sa znanjem o svijetu, procesom konceptualizacije i konceptualnim strukturama. Čovjekovo znanje o svijetu može se definirati kao skup podataka koje čovjek posjeduje o određenoj pojavnosti, a *konceptualna struktura* kao princip na temelju kojega je to znanje organizirano i strukturirano (v. Žich-Fuchs 1991: 80). U kognitivnoj se lingvistici jezičko znanje izjednačava s konceptualnom strukturom s obzirom na to da se jezik promatra kao pojavnost koja je utemeljena u iskustvu i koja izrasta iz uporabe (v. Langacker 1987: 2; Geld 2006: 185). Dakle, jezik se ne smatra samostalnom kognitivnom sposobnošću, kao što je to slučaj u npr. nativističkoj teoriji, već se povezuje s ostalim kognitivnim sposobnostima i domenama znanja, a jezičke se strukture promatraju kao čvrsto povezane s konceptualizacijom (v. Croft, Wood 2000; Croft, Cruse 2004). Konceptualne strukture utemeljene su na konstruiranju značenja, odnosno na čovjekovoj sposobnosti percipiranja objektivno iste situacije na različite načine. U procesu konstruiranja značenja temeljni kontekst predstavljaju kognitivne domene koje su, zapravo, okviri znanja na temelju kojih se kreira semantička karakterizacija određenoga koncepta (v. Langacker 1987: 148; Geld 2006: 186). U kognitivnolingvističkome pristupu jezički se elementi kategoriziraju prema konceptima u okviru kojih se njihov status određuje na temelju njihove sličnosti ili različitosti od prototipnoga člana koji predstavlja najbolji primjer unutar određene kategorije (v. Taylor 1995: 52; Geld 2006: 187). Dakle, u kognitivnoj se lingvistici zastupa tvrdnja da je "ljudska sposobnost konceptualizacije, zajedno s drugim kognitivnim sposobnostima, temelj odnosa jezika i iskustva u kojem se iskustvo konceptualizira u svrhu jezične komunikacije, (...) a jezični izraz dobiva značenje prizivanjem konceptualne baze na koju određenom elementu pripisuje status profila kao dio svog konvencionalnog značenja" (Geld 2006: 187).

⁵ U kognitivnoj lingvistici konceptualna metonimija predstavlja spoznajni proces u kojem jedan konceptualni entitet, odnosno prijenosnik, omogućava umni pristup drugome konceptualnom entitetu, odnosno cilju, unutar iste domene ili idealiziranoga kognitivnog modela (v. Kövecses, Radden 1998: 39; Stanojević 2009: 353).

navodi se da je to "tučnjava između žena"⁶, što potvrđuje konstataciju da se ovaj frazem upotrebljava samo kada se govori o osobama ženskoga spola. Naime, u ovome se frazemu frazeologizira prizor u kojem se osobe ženskoga spola smatraju fizički slabijima od muškaraca, pa se tučnjava između njih svodi samo na čupanje za kosu. S obzirom na to da se muškarci smatraju fizički jačima, njihova se tučnjava ne svodi samo na čupanje za kosu i ovaj se frazem ne upotrebljava kada su u pitanju osobe muškoga spola. Kao što se može vidjeti u primjerima 1.a, 1.b i 1.c, navedeni prijevodni ekvivalenti nisu iskazani somatskim frazemima. Međutim, prijevodni ekvivalent u bosanskome jeziku za turske frazeme *baş başa bırakmak* (1.a) i *baş başa kalmak* (1.b) može se iskazati frazemima *oči u oči* i *licem u lice*, odnosno somatskim frazemima u kojima se kao sastavnica ne pojavljuje leksema *glava*, već lekseme *oko* i *lice*. Isto tako, u bosanskome frazemu *čupati / počupati se za kosu* (1.d), koji se navodi kao prijevodni ekvivalent turskoga frazema *saç saça baş başa dövüşmek / gelmek* (1.d), ne pojavljuje se leksema *glava* kao somatska sastavnica, već samo leksema *kosa*.

(2)

- a) *Sabahtan beri başımı ağrıttıyor. / Probija mi glavu od jutros. (dosl. Od jutros tjera moju glavu na bol.)*
- b) *Telefonlarla, telgraflarla bana bildirerek başımın etini yiyen sen değil miydin? / Zar mi se nisi ti popeo na glavu obavještavajući me telefonskim pozivima i telegrafima? (dosl. Zar nisi ti taj koji je jeo meso moje glave obavještavajući me telefonskim pozivima i telegrafima?)*
- c) *Hizmetçi kadınlarla içli dışlı olmamak, onlara mesafeli davranmak gerekirdi, yoksa başınıza çıkarlardı. / Ne treba biti pretjerano blizak sa čistačicama, već ih treba držati na distanci, inače bi vam se popele na glavu. (dosl. Ne treba biti pretjerano blizak sa čistačicama, već ih treba držati na distanci, inače će se popeti na vašu glavu.)*
- d) *Başımda değirmen çeviriyorsun. / Probijaš mi uši. (dosl. Okrećeš vodenični točak u mojoj glavi.)*

I turski i bosanski frazemi koji su oprimgjereni u rečenicama 2.a, 2.b, 2.c i 2.d vežu se uz koncept dosađivanja nekome, odnosno koncept ometanja i uznemiravanja nekoga. Značenje turskih frazema *başını ağrtmak* (2.a), (*birinin*) *başının etini yemek* (2.b), ali i bosanskoga bliskoznačnog frazema *probijati / probiti glavu nekome* (2.a),

⁶ ...kadınlar, birbirlerini kıyasıya hırpalayacak biçimde kapışmak. (http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelimel&guid=TDK.GTS.59b3dbfa0ed437.04342366 – posjet 8. 8. 2019.)

uvjetovano je na sceni u kojoj se, najprije, realizira verbalni ili neki drugi napad, nakon čega, zbog opterećenja i inzistiranja, čovjeka zaboli glava. Značenje turskoga frazema (*birinin*) *başına çıkmak* (2.c) i bosanskoga bliskoznačnog frazema *penjati / popeti se na glavu nekome* (2.b i 2.c) motivirano je odnosom dominacije i sile koja pritišće čovjeka odozgo.

U turskome frazemu (*birinin*) *başında değirmen çevirmek* (2.d) iščitava se konceptualna metafora⁷ GLAVA JE SPREMNIK jer se glava konceptualizira kao spremnik u kojem okretanje vodeničnoga točka stvara preveliku buku koja prouzrokuje nepodnošljive smetnje u spremniku (glavi). U navedenome prijevodnom ekvivalentu *probijati / probiti uši nekome* (2.d) frazeologizira se scena u kojoj se realizira napad povišenim tonom i galamom, zbog čega čovjek osjeti smetnje i bol u svojim ušima koje predstavljaju dio tijela kojim se realizira osjetilo sluha.

(3)

- a) *Bu kızın başı bađlı, boşuna gelip istemesinler. / Ova je djevojka zauzeta, neka ne dolaze uzalud i trađe njenu ruku. (dosl. Glava ove djevojke svezana je, neka ne dolaze uzalud i ne trađe je.)*
- b) *Askerliđi biten Ali'nin başını bađlamayı düşünen annesi kolları hemen sıvadı. / Majka Alija koji je odsluđio vojni rok, odmah je zasukala rukave s namjerom da ođeni svoga sina. (dosl. Majka Alija – koji je odsluđio vojni rok – koja razmişlja svezati Alijevu glavu, odmah je zasukala rukave.)*
- c) *Çok geçmeden ođlunun da başını bir yere bađlamayı becerdi. / Ubrzo je uspio smjestiti i sina na dobru poziciju. (dosl. Ubrzo je uspio svezati i glavu svoga sina na neko mjesto.)*
- d) *Adamın başını sebepsiz yere yediler, şimdi çoluk çocuk aç kalacak. / Otjerali su čovjeka u smrt bez ikakvoga razloga, djeca će ostati gladna sada. (dosl. Bez razloga pojeli su čovjekovu glavu, djeca će ostati gladna sada.)*
- e) *Dediklerimi yapmazsan senin başını uçururum. / Odrubit ću ti glavu ako ne uradiş ono što sam rekao. (dosl. Ako ne uradiş ono što sam rekao, učinit ću da tvoja glava leti.)*

⁷ U kognitivnoj lingvistici konceptualna metafora definira se kao kognitivni proces koji se upotrebljava u konstruiranju značenja, a na temelju kojega se povezuju dvije konceptualne domene, izvorna i ciljna. Dakle, konceptualna metafora kognitivni je proces u okviru kojega se pojavnosti i iskustva iz apstraktne i teđe dostupne domene konceptualiziraju i razumijevaju na temelju pojavnosti i iskustva iz konkretne i lakše dostupne domene, a taj se proces realizira povezivanjem i preslikavanjem sličnih elemenata iz te dvije domene (v. Lakoff, Johnson 1980: 4-6; Lakoff, Turner 1989: 60-65; Lakoff 1993: 206-209; Kövecses 2010: 4; Stanojević 2013: 54-55).

- f) *Komutanımızın başını istedi. / Htio je glavu našega komandira. (dosl. isto – Htio je glavu našega komandira.)*
- g) *Eteğini başına attı. / Baš ga je izvrijeđao. (dosl. Bacio je pokrivač na njegovu glavu.)*
- h) *Zalimlerin başını ezecek adamlara bugün ne kadar ihtiyaç var! / Danas su nam prijeko potrebni ljudi koji mogu stati u kraj nasilnicima! (dosl. Danas su nam prijeko potrebni ljudi koji će moći zgnječiti / zgaziti glavu nasilnika!)*

Turski frazemi *başı bağılı olmak* (3.a) i *başını bağlamak* (3.b i 3.c) vežu se uz koncept vezivanja nekoga za nekoga ili nešto. I u ovim se frazemima glava konceptualizira kao glavni dio ljudskoga tijela i ako je glava vezana za nekoga i nešto, to znači da je osoba vezana za taj entitet. Dakle, značenje ovih frazema motivirano je konceptualnom metonimijom GLAVA ZA OSOBU. U primjerima 3.a i 3.b frazemi *başı bağılı olmak* (3.a) i *başını bağlamak* (3.b) ukazuju na potpuno identičan koncept vezivanja za neku osobu, odnosno povezuju se s konceptom stupanja u brak ili vezu. Međutim, u primjeru 3.c primjećuje se da ovi frazemi ne iskazuju samo koncept vezivanja za neku osobu, već mogu upućivati i na koncept vezivanja za entitet koji ne predstavlja živo biće. Kada su u pitanju značenjski bliski frazemi u bosanskome jeziku, ovi bi se turski frazemi mogli usporediti s frazemom *prositi / zaprositi ruku*, čije se značenje zasniva na konceptualnoj metonimiji RUKA ZA OSOBU. U frazemu *prositi / zaprositi ruku* frazeologizira se „slika u kojoj muškarac pri samom činu prosidbe drži ruku zaprosene žene“ (Kovačević 2012: 248), a ovakav se prizor ne frazeologizira u turskome jeziku vjerovatno iz razloga što ovakav „čin prosidbe dolazi iz tradicionalnoga kršćanskog bračnog obreda u kojem je ženska ruka položena u mušku od njezina oca ili staratelja“ (Kovačević 2012: 248; v. Kövecses, Szabó 1996: 337; Bilkova 2000: 72). Ovakav način frazeologizacije u turskome i bosanskome jeziku dokazuje činjenicu da je značenje frazemâ usko povezano i s kulturno-historijskim kontekstom.

Turski frazemi oprimjereni u rečenicama 3.d, 3.e, 3.f, 3.g i 3.h povezuju se sa širim konceptom kažnjavanja. Širi koncept kažnjavanja podrazumijeva i smrtnu kaznu, pa se frazemi (*birinin*) *başını yemek* (3.d), (*birinin*) *başını uçurmak* (3.e) i (*birinin*) *başını istemek* (3.f) vežu uz koncept smrtne kazne (v. Šiljak-Jesenković 2003: 92-93), a značenje ovih frazema zasniva se na konceptualnoj metonimiji GLAVA ZA ŽIVOT. Frazem (*birinin*) *başını uçurmak* (3.e) ukazuje na okrutno i svirepo ubistvo, a frazem (*birinin*) *başını yemek* (3.d), osim toga što se može povezivati s ubistvom,

može upućivati i na činjenicu da se neko dovodi u tešku situaciju i uvlači u velike probleme. I u bosanskome se jeziku realizira gotovo identična frazeologizacija u kojoj nastaju frazemi *prosvirati glavu nekome*, *skratiti za glavu nekoga*, *doći glave nekome*, *odrubiti glavu nekome* (v. Kovačević 2012: 256), a to ukazuje na činjenicu da ljudi posjeduju identično konvencionalno znanje o svome tijelu, što rezultira sličnom ili gotovo identičnom frazeologizacijom sa somatizmom *glava* u jezicima koji su genetski i tipološki različiti. Turski frazem *eteğini başına atmak* (3.g) ima negativnu konotaciju kažnjavanja i kritiziranja, a frazem (*birinin*) *başını ezmek* (3.h) nosi obilježje pozitivne konotacije jer ima značenje „neutraliziranja i sprečavanja nekoga da radi loše stvari“⁸. U frazemu *eteğini başına atmak* (3.g) iščitava se konceptualna metafora ZNANJE JE GLEDANJE. Ako se pokrivač baci nekome na glavu, on se na taj način sprečava da vidi šta se dešava oko njega, što ga sprečava da čini negativne stvari. U frazemu (*birinin*) *başını ezmek* (3.h) frazeologizira se slika u kojoj se pod kontrolu uzima najvažniji dio tijela u kojem su smješteni organi koji upravljaju svim čovjekovim djelatnostima, čime se čovjek sprečava u negativnim djelovanjima.

(4)

- a) *Temizlik işini ablamın başına dolayıp sinemaya gittik. / Otišli smo u bioskop natovarivši sestri na leđa posao čišćenja. (dosl. Natovarili smo posao čišćenja na glavu moje sestre te smo otišli u bioskop.)*
- b) *Bu işi de benim başıma yıkıp gittiniz. / Otišli ste i natovarili mi na vrat i ovaj posao. (dosl. Natovarili ste i ovaj posao na moju glavu i otišli ste.)*
- c) *Çiftlikte bir kısım toprakları başımızdan alacak müşteriyi beklemekten başka bir tasamız kalmadı. / Jedino nam je preostalo čekati kupca koji će nam skinuti s vrata dio zemlje na imanju. (dosl. Nije preostala nijedna druga naša briga osim čekanja kupca koji će dio zemlje na imanju uzeti s naše glave.)*
- d) *Hastayım diyerek bu işi başımdan attım. / Skinuo sam s vrata taj posao rekavši da sam bolestan. (dosl. Rekavši da sam bolestan, bacio sam taj posao sa svoje glave.)*
- e) *Önemli bir görüşmem var diyerek onu başımdan savdım. / Skinuo sam ga s vrata rekavši da imam važan sastanak. (dosl. Rekavši kako postoji jedan važan moj sastanak, najurio sam ga sa svoje glave.)*

⁸ bir daha kötülük edemeyecek duruma getirmek http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&arama=kelime&guid=TDK.GTS.59ba2afd216d20.37218391 – posjet 8. 8. 2019.)

- f) *Üç kuruş verdi, üç gün geçmeden başına kakti. / Dao mu je nešto novca, a počeo mu je nabijati to na nos nakon nekoliko dana. (dosl. Dao mu je tri kuruša, a ugravirao mu je to u njegovu glavu a da nije prošlo ni tri dana.)*

U primjerima 4.a i 4.b primjećujemo da se i u turskome i u bosanskome jeziku somatski frazemi mogu vezati uz koncept prebacivanja obaveza na drugoga, a razlika je u tome što se u turskim frazemima kao somatska sastavnica pojavljuje leksema *baş (glava)* (*(birinin) başına dolamak / sarmak* (4.a) i *(birinin) başına yıkmak* (4.b)), dok se u bosanskim frazemima pojavljuju somatizmi *leđa (tovariti / natovariti / svaljivati / svaliti nešto na nečija leđa* (4.a) i *vrat (tovariti / natovariti nekome nešto / nekoga na vrat* (4.b)). Dakle, ako se neka briga ili obaveza prebacuju na nekoga drugoga, u turskome se jeziku frazeologizira slika tereta koji je natovaren na nečiju glavu, dok se u bosanskome frazeologizira prizor tereta natovarenoga na nečija leđa, odnosno vrat. Ipak, i u turskim i u bosanskim frazemima oprimjerenim u rečenicama 4.a i 4.b iščitava se konceptualna metafora BRIGA / ODGOVORNOST JE FIZIČKA TEŽINA.

Turski frazemi *başından almak* (4.c), *başından atmak* (4.d) i *başından savmak* (4.e), te navedeni prijevodni ekvivalent *skidati / skinuti nekome nešto s vrata* (4.c, 4.d i 4.e), povezuju se sa suprotnim konceptom u odnosu na onaj s kojim su povezani frazemi oprimjereni u rečenicama 4.a i 4.b. Ako se prilikom upućivanja na koncept prebacivanja obaveza na drugoga frazeologizira scena u kojoj se teret natovari na nečiju glavu (turski jezik), odnosno na nečija leđa ili vrat (bosanski jezik), u procesu ukazivanja na koncept oslobađanja od obaveza frazeologizira se slika skidanja tereta s nečije glave (turski jezik), odnosno nečijega vrata (bosanski jezik). Dakle, značenje frazemâ koji su oprimjereni u rečenicama 4.c, 4.d i 4.e temelji se, također, na konceptualnoj metafori BRIGA / ODGOVORNOST JE FIZIČKA TEŽINA.

I u primjeru 4.f uočava se kako se u turskome i bosanskome jeziku pojavljuju različite somatske sastavnice u frazemima koji se povezuju s istim konceptom. Naime, u turskome se jeziku uz koncept prigovaranja nekome zbog nečega veže frazem u kojem se kao sastavnica pojavljuje leksema *baş (glava)* [*(birinin) başına kakmak* (4.f)], dok se u bosanskome na isti koncept ukazuje frazemom u kojem se kao somatska sastavnica pojavljuje leksema *nos (nabijati / nabiti nekome nešto na nos* (4.f)). Kada je značenje ovih frazema u pitanju, može se konstatirati da se u turskome jeziku frazeologizira slika glave kao glavnog dijela ljudskoga tijela, a u bosanskome slika nosa kao najistaknutijega dijela ljudskoga lica. Značenje bosanskoga frazema *nabijati / nabiti nekome nešto na nos* (4.f) motivirano je i konceptualnom metaforom

ZNANJE JE GLEDANJE. Čovjek ne može ne vidjeti i ne primijetiti ono što mu je na nosu, pa kada mu se želi ukazati na nešto što ne bi trebalo izmaći njegovoj pažnji, onda mu se to *stavlja na nos*.

(5)

- a) *İkinci kere bunu yapmak istediğinde yapamayıp başınıza ekşiyecek.* / *Kada bude htio uraditi to drugi puta, neće znati i natovarit će se vama na vrat.* (dosl. *Kada bude htio uraditi to drugi puta, neće znati i ukiselit će se na vašoj glavi.*)
- b) *Bu kız başıma mı kalmak istiyor?* / *Da li ova djevojka želi biti na mojoj grbači?* (dosl. *Da li ova djevojka želi ostati na mojoj glavi?*)
- c) *Başımı dinlemek istiyorum.* / *Želim razmišljati svojom glavom.* (dosl. *Želim slušati svoju glavu.*)
- d) *Benden sana fayda yok, başının çaresine baksan iyi olacak.* / *Nemaš nikakve koristi od mene, bolje će ti biti ako se pobrineš za sebe.* (dosl. *Tebi nema nikakve koristi od mene, bit će bolje ako pogledaš rješenje svoje glave.*)
- e) *Onun başına bir çorap örecekler diye korkuyorum.* / *Plašim se da će mu zabiti nož u leđa.* (dosl. *Plašim se da će isplesti čarapu na njegovoj glavi.*)
- f) *Hırkayı başına çekmeye karar verdi.* / *Odlučio se povući u osamu.* / (dosl. *Odlučio je navući pamučnu tkaninu na svoju glavu.*)

U primjerima 5.a i 5.b primjećuje se da se turski frazemi *başına ekşimek* (5.a) i *başına kalmak* (5.b), ali i navedeni prijevodni ekvivalenti *tovariti* / *natovariti se nekome na vrat* (5.a) i *biti na nečijoj grbači* (5.b), povezuju s konceptom iskorištavanja nekoga, odnosno s konceptom egzistiranja na teret nekoga. Dakle, i u ovim se frazemima frazeologizira slika tereta koji je natovaren na nečiju glavu (turski jezik) ili vrat / grbaču (bosanski jezik), što ukazuje na činjenicu da je značenje ovih frazema utemeljeno na konceptualnoj metafori BRIGA / ODGOVORNOST JE FIZIČKA TEŽINA.

Turski frazem *başını dinlemek* (5.c) i bosanski bliskoznačni frazem *misliti* / *razmišljati svojom glavom* (5.c) vežu se uz koncept samostalnoga mišljenja i razmišljanja, a značenje ovih frazema uvjetovano je čovjekovim znanjem o glavi kao dijelu ljudskoga tijela u kojem je smješten mozak pomoću kojega se realiziraju sve mentalne sposobnosti i donose sve životne odluke. Dakle, značenje ovih frazema oprimjerenih u rečenici 5.c zasniva se na konceptualnoj metonimiji GLAVA ZA MOZAK.

Frazem *başının çaresine bakmak* (5.d) povezuje se s konceptom samostalnoga rješavanja problema, a značenje ovoga frazema zasnovano je na konceptualnoj metonimiji GLAVA ZA OSOBU jer se glava poistovjećuje s osobom. Turski frazem (*birinin başına çorap örmek* (5.e) i navedeni prijevodni ekvivalent *zabijati / zabiti nekome nož u leđa* (5.e) povezuju se s konceptom izdaje i pravljenja spletke. S obzirom na to da je značenje frazema (*birinin başına çorap örmek* (5.e) utemeljeno na ljudskome znanju o glavi kao organu u kojem su smještene oči pomoću kojih čovjek gleda, vidi i upoznaje svijet oko sebe, u ovome se frazemu iščitavaju konceptualne metafore ZNANJE JE GLEDANJE i ZAPREKA ZNANJU JE ZAPREKA GLEDANJU. Ako nekome ispletemo ili stavimo čarapu na glavu, na taj ga način sprečavamo da nas vidi onakvima kakvi jesmo i šta radimo, odnosno da nas upozna na najbolji način, što nam omogućava realizaciju spletke ili zavjere. S druge strane, bosanski frazem *zabijati / zabiti nekome nož u leđa* (5.e) povezan je s kulturno-historijskim kontekstom jer je utemeljen na simbolici noža „koji je alat ispunjen mnogim simboličnim značenjima. Simbolizira smrt, žrtvu, odvajanje, razdvajanje i slobodu. U budizmu, rezanje nožem predstavlja oslobođenje kao rezanje veza neznanja. U kršćanstvu simbolizira mučeništvo. U osnovi nož je oružje koje konotira osvetu i iznenadnu obranu, ali i izdaju“ (Kovačević 2012: 263). Pored toga što mu je značenje uvriježeno u kulturno-historijskome kontekstu, frazem *zabijati / zabiti nekome nož u leđa* (5.e) temelji se i na čovjekovom znanju o svome tijelu i konceptualnoj metafori ZAPREKA ZNANJU JE ZAPREKA GLEDANJU, prvenstveno zato što se u ovome frazemu frazeologizira slika u kojoj se oružje koje konotira izdaju zabada osobi koja je okrenuta leđima i koja ne može vidjeti, zapravo ne može na najbolji način znati i poznavati onoga ko mu je spremio spletku i izdaju.

Somatski frazem *hırkayı başına çekmek* (5.f) veže se uz koncept distanciranja, povlačenja u osamu, a značenje ovoga frazema zasniva se, također, na konceptualnoj metafori ZAPREKA ZNANJU JE ZAPREKA GLEDANJU. Hrka se definira kao “haljina od raznih tkanina, naložena pamukom, može biti kratka i duga, muška i ženska“ (Škaljić 1989: 334), a u frazemu *hırkayı başına çekmek* (5.f) frazeologizira se prizor u kojem stavljanje hrke na glavu sprečava čovjeka da vidi, odnosno zna šta se dešava oko njega, ali ga, također, sakriva od pogleda drugih, što mu omogućava distanciranje od društvene okoline i povlačenje u osamu.

(6)

- a) *O kocaman ayıbı işlediniz ve deve kuşu gibi başınızı kuma gömdünüz. /*
Priredili ste neviđenu sramotu i zabili ste glavu u pijesak kao noj. (dosl.

*Priredili ste neviđenu sramotu i **zakopali ste svoju glavu u pijesak poput noja.***)

- b) *İyi geçim **iki baştan olur.** / Pravu slogu **kreiraju dvije glave.** (dosl. Dobra sloga **sastoji se od dvije glave.**)*
- c) *Göçmen olarak geldi **dev şirketin başına geçti.** / Došao je kao imigrant i **zasjeo je na čelo** moćne kompanije. (dosl. Došao je kao imigrant i **prešao je na glavu velike kompanije.**)*
- d) ***Başına bir nöbetçi diktikten sonra** bırakıp gitti. / Pokupio se i otišao **nakon što je postavio čuvara da mi puše za vratom.** (dosl. Pokupio se i otišao **nakon što je postavio čuvara na mojoj glavi.**)*
- e) *Çok şükür **başımızı bir yere soktuk,** şimdilik tatlı söyleyelim tatlı yiyelim. / Hvala Bogu, napokon **smo se smjestili negdje,** hajde sada da naručimo i pojedemo nešto slatko. (dosl. Hvala Bogu, **ugurali smo svoju glavu na neko mjesto,** hajde sada da naručimo i pojedemo nešto slatko.)*

Turski frazem (*deve kuşu gibi*) *başını kuma gömmek / sokmak* (6.a) i bosanski bliskoznačni frazem *zabijati / zabiti glavu u pijesak (kao noj)* (6.a) vežu se uz koncept ignoriranja istine, a značenje ovih frazema motivirano je konceptualnom metaforom ZNANJE JE GLEDANJE. Naime, ako gurne glavu u pijesak, čovjek ne vidi, odnosno ne zna šta se dešava oko njega. Turski frazem (*bir şey*) *iki baştan olmak* (6.b) povezuje se s konceptom sloge i zajedništva, a značenje ovoga frazema temelji se na konceptualnoj metonimiji GLAVA ZA OSOBU. S obzirom na to da je zajedništvo reciprocitativno, potrebne su najmanje dvije glave (osobe) da bi se ovaj koncept realizirao.

Turski frazem (*bir şeyin*) *başına geçmek* (6.c) i navedeni prijevodni ekvivalent *zasjedati / zasjesti / dolaziti / doći / stati na čelo nečega* (6.c) povezuju se s konceptom upravljanja i zauzimanja liderske pozicije, a s obzirom na to da se fizička veličina najčešće poistovjećuje s fizičkom snagom (Barčot 2016: 20), značenje ovih frazema temelji se na konceptualnoj metafori ISKAZIVANJE KONTROLE ILI SILE JE GORE. Isto tako, značenje turskoga frazema (*bir şeyin*) *başına geçmek* (6.c) motivirano je i činjenicom da se glava smatra najvažnijim dijelom ljudskoga tijela i da ima ulogu upravljanja cijelim tijelom.

Turski frazem *başına (bir nöbetçi) dikmek* (6.d) i bosanski bliskoznačni frazem *puhati nekome za vrat* (6.d) povezuju se s konceptom nadziranja i nadgledanja. U frazemu *başına (bir nöbetçi) dikmek* (6.d) glava se poistovjećuje s osobom, što znači da je značenje ovoga frazema zasnovano na konceptualnoj metonimiji GLAVA ZA

OSOBU. Turski frazem (*bir yere*) *başını sokmak* (6.e) veže se uz koncept pronalaska utočišta, a motiviranost ovoga frazema temelji se, također, na konceptualnoj metonimiji GLAVA ZA OSOBU. Ako je nečija glava pronašla mjesto gdje se može skrasiti i smjestiti, to podrazumijeva činjenicu da je dotična osoba pronašla utočište ili mjesto gdje se može skrasiti, što dokazuje činjenicu da se glava poistovjećuje s osobom.

(7)

- a) *Sen yeter ki gel, başımızın üstünde yerin var. / Dovoljno je samo da dođeš, uvijek ima mjesta za tebe. (dosl. Dovoljno je samo da dođeš, na našoj glavi postoji tvoje mjesto.)*
- b) *Biz onları baş üstünde tutuyoruz. / Držimo ih k'o kap vode na dlanu. (dosl. Mi držimo njih na glavi.)*
- c) *En küçük olduğundan onu başımıza taç ederdik. / Pazili smo ga kao malo vode na dlanu jer je bio najmlađi. (dosl. Nosili smo ga kao krunu na svojoj glavi jer je bio najmlađi.)*
- d) *Adam sana iş verecekmış, daha ne istiyorsun, öpüp başına koy. / Čovjek će ti dati posao, šta hoćeš više, čuvaj ga kao oči u glavi. (dosl. Čovjek će ti dati posao, šta hoćeš više, poljubi ga i stavi na svoju glavu.)*

Frazemi oprimjereni u rečenicama 7.a, 7.b, 7.c i 7.d povezuju se s konceptom brižnosti. U frazemima *başının üstünde yeri var / olmak* (7.a), *baş üstünde tutmak* (7.b) i *öpüp başına koymak* (7.d) frazeologizira se scena u kojoj je čovjek spreman staviti i nositi nekoga ili nešto na svojoj glavi, čime iskazuje veliku brigu i poštovanje prema tom entitetu jer mu je rezervirao i pozicionirao mjesto na najvažnijem dijelu svoga tijela. Značenje frazema *başına taç etmek* (7.c) zasniva se na prizoru u kojem se neko ili nešto poistovjećuje s krunom, koju čovjek nosi na glavi s velikom brigom, pažnjom i poštovanjem. Kada su u pitanju navedeni prijevodni ekvivalenti, u frazemu *držati / paziti / čuvati nekoga / nešto kao kap / malo vode na dlanu* (7.b i 7.c) frazeologizira se slika držanja vode na dlanu, a to je aktivnost za koju je potrebno uložiti mnogo truda i napora. Značenje frazema *čuvati / paziti nekoga / nešto kao oči u glavi* (7.d) temelji se na konvencionalnome znanju o važnosti očiju i vida u ljudskome životu.

ZAKLJUČAK

U ovome se radu na temelju konkretnih (kon)tekstualnih primjera analizirala motiviranost značenja turskih frazema u kojima se leksema *baş (glava)* pojavljuje kao somatska sastavnica i koji se povezuju s čovjekovim ponašanjem i međuljudskim odnosima. Pored toga, analizirani turski somatski frazemi uspoređivani su sa značenjski bliskim frazemima u bosanskome jeziku. Analiza se temeljila na kognitivnolingvističkome pristupu čije su metodološke postavke omogućile detaljnije rasvjetljavanje motiviranosti značenja frazemâ u turskome i bosanskome jeziku, koji su genetski i tipološki različiti jezici.

Analiza konkretnih primjera pokazala je da se značenje i turskih i bosanskih somatskih frazema zasniva na konceptualnim strukturama i kognitivnim procesima (mehanizmima), a prije svega na konvencionalnome znanju (v. npr. 2.a, 2.b i 2.c), konceptualnoj metafori (v. npr. 4.a, 4.b, 4.c, 4.d i 4.e) i konceptualnoj metonimiji (v. npr. 3.d, 3.e i 3.f). Dakle, ljudi posjeduju konvencionalno znanje o dijelovima svoga tijela, a u analizi se pokazalo kako slične konceptualne strukture i kognitivni procesi motiviraju značenje somatskih frazema u dva genetski i tipološki različita jezika.

Značenje turskih frazema u kojima se leksema *baş (glava)* pojavljuje kao somatska sastavnica i koji se povezuju s čovjekovim ponašanjem i međuljudskim odnosima zasniva se, prema učestalosti, na sljedećim konceptualnim metaforama:

ODGOVORNOST JE FIZIČKA TEŽINA (v. 4.a, 4.b, 4.c, 4.d, 4.e, 5.a i 5.b);

ZNANJE JE GLEDANJE (v. 3.g, 4.f, 5.e i 6.a);

ZAPREKA ZNANJU JE ZAPREKA GLEDANJU (v. 5.e i 5.f);

GLAVA JE SPREMNIK (v. 2.d).

S druge strane, značenje turskih frazema u kojima se leksema *baş (glava)* pojavljuje kao somatska sastavnica i koji se povezuju s čovjekovim ponašanjem i međuljudskim odnosima temelji se i na sljedećim konceptualnim metonimijama:

GLAVA ZA OSOBU (v. 1.a, 1.b, 3.a, 3.b, 6.d i 6.e);

GLAVA ZA ŽIVOT (v. 3.d, 3.e i 3.f);

GLAVA ZA MOZAK (v. 5.e).

Ova studija predstavlja svojevrsan novitet u frazeološkim istraživanjima turskoga i bosanskoga jezika, prvenstveno zato što se temelji na kognitivnolingvističkome pristupu proučavanju frazemâ. Stoga i rezultati dobijeni u istraživanju donose nove spoznaje kada se govori o turskoj i bosanskoj frazeologiji, ali i kada se govori o razumijevanju gramatičkih i značenjskih struktura oba jezika. Rezultati ove studije trebali bi biti dobar temelj i polazište daljnim istraživanjima na području frazeologije turskoga i bosanskoga jezika.

LITERATURA

1. Barčot, Branka (2016), "Orijentacijska metafora u Hrvatskome frazeološkom rječniku", u: *Prostor in čas v frazeologiji*, Kržišnik, Erika, Nataša Jakop, Mateja Jemec Tomazin (ur.), Znanstvena založba Filozofske fakultete, Ljubljana, 15-26.
2. Bilkova, Ilona (2000), *Czech and English Idioms of Body Parts: A View from Cognitive Semantics*, University of Glasgow, Glasgow
3. Broz, Vlatko (2015), "Frazeologija sve u šesnaest: motiviranost značenja numeričkih frazema u hrvatskome", *Filologija: časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 64, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 37-56.
4. Chevalier, Jean, Alain Gheerbrant (1983), *Rječnik simbola – mitovi, sni, običaji, geste, oblici, likovi, boje, brojevi*, ur. Branimir Donat, Nakladni zavod MH, Zagreb
5. Croft, William A., Esther J. Wood (2000), "Construal operations in linguistics and artificial intelligence", u: *Meaning and Cognition, A multidisciplinary approach*, ur. Liliana Albertazzi, John Benjamins, Amsterdam, 51-78.
6. Croft, William A., Alan D. Cruse (2004), *Cognitive Linguistics*, Cambridge University Press, Cambridge New York
7. Čermák, František (1982), *Idiomatika a frazeologie češtiny*, Karlov univerzitet, Prag
8. Dobrovol'skij, Dmitrij, Elisabeth Piirainen (2005), "Cognitive theory of metaphor and idiom analysis", *Jezikoslovlje*, 6/1, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 7-35.
9. Geld, Renata (2006), "Konceptualizacija i vidovi konstruiranja značenja: temeljne kognitivnolingvističke postavke i pojmovi", *Suvremena lingvistika*, 62/2, Zagreb, 183-211.
10. Kovačević, Barbara (2012), *Hrvatski frazemi od glave do pete*, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
11. Kövecses, Zoltán, Peter Szabó (1996), "Idioms: A View from Cognitive Semantics", *Applied Linguistics*, 17/3, 326-355.
12. Kövecses, Zoltán, Günter Radden (1998), "Metonymy: developing a cognitive linguistic view", *Cognitive Linguistics*, 9/1, 37-77.
13. Kövecses, Zoltán (2010), *Metaphor: A Practical Introduction*, 2. izdanje, Oxford University Press, Oxford

14. Lakoff, George, Mark Johnson (1980), *Metaphors We Live By*, Chicago University Press, Chicago
15. Lakoff, George (1987), *Women, Fire and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*, Chicago University Press, Chicago
16. Lakoff, George, Mark Turner (1989), *More Than Cool Reason: a Field Guide to Poetic Metaphor*, University of Chicago Press, Chicago - London
17. Lakoff, George (1993), "The contemporary theory of metaphor", u: *Metaphor and Thought*, ur. Andrew Ortony, 2. izdanje, Cambridge University Press, Cambridge, 202-251.
18. Lakoff, George, Mark Johnson (2003), *Metaphors We Live By*, 2. izdanje, University of Chicago Press, Chicago - London
19. Langacker, Ronald W. (1987), *Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I: Theoretical Prerequisites*, Stanford University Press, Stanford
20. Makkai, Adam (1972), *Idiom Structure in English*, Mouton, Hag
21. Omazić, Marija (2005), "Cognitive linguistic theories in phraseology", *Jezikoslovlje*, 6/1, Filozofski fakultet u Osijeku, Osijek, 37-56.
22. Stanojević, Mateusz-Milan (2009), *Dijakronijska varijacija u metaforičkim modelima: razrada metodologije*, Doktorska disertacija, Sveučilište u Zadru, Zadar
23. Stanojević, Mateusz-Milan (2013), *Konceptualna metafora: temeljni pojmovi, teorijski pristupi i metode*, Biblioteka Srednje Europe, Zagreb
24. Šiljak-Jesenković, Amina (2003), *Nad turskim i bosanskim frazikonom: semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, Orijentalni institut, Sarajevo
25. Škaljić, Abdulah (1989), *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, 6. izdanje, Svjetlost, Sarajevo
26. Taylor, John R. (1995), *Linguistic categorization. Prototypes in Linguistic Theory*, 2. izdanje, Oxford University Press, New York
27. Žic Fuchs, Milena (1991), *Znanje o jeziku i znanje o svijetu. Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku*, Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije, Zagreb

Internetska stranica

1. *Türk Dil Kurumu* – Tursko jezikoslovno društvo, <http://www.tdk.gov.tr/>

MOTIVATION OF THE MEANING OF TURKISH PHRASEMES WITH SOMATIC COMPONENT BAŞ (HEAD) CONNECTED TO HUMAN BEHAVIOR AND HUMAN RELATIONS

Summary

Cognitive linguistic approach to the study of language claims that the meaning of phrasemes is not arbitrary as claimed by the traditional approach to the study of language. There is an opinion in cognitive linguistics stating that the meaning of phrasemes is motivated by human conceptual system and the primary objective of this paper is to analyze the motivation of meaning of Turkish somatic phrasemes where a lexeme *baş* (*head*) is a component and it is linked to human behavior and human relations. Besides, Turkish somatic phrasemes are compared to the semantically close phrasemes in Bosnian language. In that way, the study is trying to establish whether there are any similarities between the speakers of two genetically and typologically different languages in their conceptualization of certain activities and experiences in the domain of body parts.

Key words: cognitive linguistic approach; phraseme; somatic component; meaning; Turkish language; Bosnian language

Adresa autora
Author's address

Edina Solak
Mirza Bašić
Univerzitet u Zenici
Filozofski fakultet
edina262@gmail.com
basicmirza99@gmail.com

